

це побудована на міжнародно-правових актах, чинному законодавстві України діяльність правоохоронних органів та суду, яка встановлена на всіх стадіях та інститутах, щодо забезпечення прав та свобод сторін у кримінально-

му процесі. Всі процесуальні рішення органу дізнання, слідчого, прокурора, судді повинні ґрунтуватися на законності і мати чіткий механізм реалізації процесуальної діяльності.

Список використаної літератури

1. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 260 с.
2. Савицкий В. М. Язык процессуального закона / В. М. Савицкий. – М. : Юрид. лит., 1987. – 120 с.
3. Тодыка Ю. Н. Президент Украины: конституционно-правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Х. : Право, 1999. – 160 с.
4. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькинд. – М. : Юрид. лит., 1967. – 190 с.
5. Грошевий Ю. М. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко. – Х. : Основа, 2002. – 110 [11] с.
6. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2011

СЛИНЬКО С. В. ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СООТНОШЕНИЯ С НОРМАМИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Рассмотрены общие положения норм международного права и Конституции Украины, их соотношение и механизм реализации на досудебных и судебных стадиях уголовного процесса. Внесены предложения по изменению действующего Уголовно-процессуального кодекса Украины и практики его применения. Приведены теоретические положения действия принципа верховенства права и законности в уголовном процессе.

SLINKO S. PRINCIPLES OF CRIMINAL TRIAL: THE THEORY AND PRACTICE OF THE PARITY WITH NORMS OF INTERNATIONAL LAW

The general provisions of norms of international law and the Constitution of Ukraine, their parity and the mechanism of realization at the pre-trial and trial stages of criminal trial are considered. The offers to change the current Criminal Procedure Code of Ukraine and practice of its application are made. Theoretical positions of action of a principle of the rule of law and legality in criminal trial are given.

УДК 343.98

А. О. СУХОВІЛІНА,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК САМОСТІЙНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

Проведено науковий аналіз поняття реабілітації, надано визначення інституту реабілітації, визначено ознаки та структурні елементи інституту реабілітації.

Кримінальне судочинство ставить перед собою завдання не лише викрити і покарати особу, винну у вчиненні злочину, але й звільнити від несправедливого обвинувачення невинувату особу, поновити її добре ім'я та відшкодувати шкоду, протиправно заподіяну в результаті незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування чи незаконного засудження. Правовим засобом реалізації вказаного завдання може стати інститут реабілітації. На жаль, в Україні

комплексного наукового дослідження інституту реабілітації в кримінально-процесуальному праві не проводилося. На законодавчому рівні проблеми комплексного регулювання реабілітації в кримінальному судочинстві не вирішені.

Правові інститути покликані регламентувати галузі, фрагменти, аспекти суспільного життя. Інститут – це складова частина, блок, ланка галузі права. У кожній галузі права виокремлюється значна кількість правових інститутів.

Правові інститути мають відносну автономність, тому що стосуються певною мірою самостійних питань. На думку одних дослідників, правовий інститут – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин [1, с. 249]. Інші вважають, що інститут права – це частина галузі права, яка складається із сукупності правових норм, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини [2, с. 259]. Не безспірною є точка зору М. І. Байгіна і Д. С. Петрова, які розглядають правовий інститут у теорії права як групу, комплекс взаємопов'язаних юридичних норм, що регулюють певний різновид схожих, близьких за змістом, споріднених суспільних відносин [3].

Ми підтримуємо дослідників теорії права в тому, що об'єктивною матеріальною передумовою інтеграції правових норм у самостійний правовий інститут у середині галузі права є наявність відповідного різновиду суспільних відносин. Юридичними критеріями виокремлення сукупності норм у правовий інститут можна назвати такі:

1) юридична єдність всіх правових норм. Як цілісне утворення юридичний інститут характеризується єдністю змісту, що виражається в загальних положеннях, правових принципах чи сукупності правових понять, які використовуються; єдністю правового режиму відносин, що регулюються;

2) повнота регулювання певної сукупності правових відносин. Правовий інститут містить різні види правових норм, наприклад регулятивні норми права (правила поведінки) і відправні норми, які можуть бути сумісно задіяні в процесі правового регулювання. Не дублюючись з іншими структурними компонентами системи права, правові інститути залежно від елементів усередині галузі права поділяються на прості та складні. Простий правовий інститут об'єднує близькі, схожі норми права. Складний правовий інститут також складається з близьких, схожих норм права, які він об'єднує за допомогою простих інститутів і які більш конкретні й менші за обсягом, але мають самостійне значення;

3) обособлення норм, які є елементами правового інституту у глави, розділи, частини і інші структурні одиниці закону [4; 5].

Науковий аналіз різних підходів щодо визначення правового інституту, дозволяє погодитися з точкою зору В. М. Хропанюка, який розглядає правовий інститут у теорії держава і права як виокремлений комплекс правових

норм, котрі є частиною галузі права і регулюють різновид певного виду суспільних відносин [6, с. 292].

Зазначені загальні підходи до поняття правового інституту та його юридичних критеріїв мають певне наукове значення для подальшого дослідження інституту реабілітації в кримінально-процесуальному праві. Суспільні відносини, що виникають у процесі захисту особи від безпідставного і незаконного притягнення до кримінальної відповідальності та необґрунтованого і незаконного засудження, повинні бути врегульовані комплексом відповідних кримінально-процесуальних норм та змістовно об'єднані. Зазначена єдність норм повинна базуватися на використанні загальних норм кримінального судочинства і для інституту реабілітації. У зв'язку з цим слід погодитися з точкою зору С. С. Алексєєва, який вважає, що «для кожної основної галузі характерний свій, вельми своєрідний набір галузевих принципів, загальних положень, які становлять загальну частину галузі та які застосовуються до всіх інститутів, що входять до їх структури» [7, с. 607].

Враховуючи викладене, вважаємо, що можна виділити наступні ознаки реабілітації як інституту кримінально-процесуального права:

– комплекс кримінально-процесуальних норм, які визначають поняття реабілітації, суб'єктів реабілітації, умови і підстави реабілітації. Автори проекту Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України від 1 липня 2011 р., на відміну від проекту КПК 2007 р., на законодавчому рівні не розглядають проблеми реабілітації, суб'єктів реабілітації, умови та підстави реабілітації та усунення наслідків моральної шкоди, що свідчить про невідповідність окремих норм проекту КПК 2011 р. вимогам Конституції України та міжнародним документам щодо забезпечення ефективного правового захисту особі у випадку порушення її прав і свобод. Зауважимо, що автори проекту КПК 2007 р. виокремили розділ 20 «Реабілітація» і в ст. 618 проекту КПК виклали поняття реабілітації, визначили суб'єктів реабілітації, умови та підстави реабілітації. Вважаємо, що такий підхід відповідає завданням кримінального судочинства щодо реабілітації і запропонована в проекті КПК 2007 р. модель правового забезпечення реабілітації відповідає вимогам теорії і практики;

– кримінально-процесуальні норми, які регламентують процесуальну діяльність слідчого, органів дізнання, прокурора при закритті кримінальної справи за реабілітуючими підставами, а саме: п. 1 ст. 6 КПК України – за

відсутністю події злочину; п. 2 ст. 6 КПК України – за відсутністю в діянні складу злочину;

– кримінально-процесуальні норми, які становлять процесуальну діяльність суду при постановленні виправдувального вироку (ч. 1, ч. 5 ст. 327, ч. 2 статті 369, 376, 398, 400-1 КПК України);

– специфічний об'єкт регулювання – суспільні відносини, пов'язані з поновленням прав осіб, щодо яких мало місце незаконне і необгрунтоване кримінальне переслідування або незаконне засудження і відшкодування їм спричиненої шкоди.

Реабілітаційні правовідносини виникають між державою і особою, яка потребує поновлення порушених прав і відшкодування шкоди, спричиненої в результаті незаконного та необгрунтованого кримінального переслідування особи або незаконне її засудження. З одного боку, суб'єкти ці нерівні, бо шкода спричинена органом влади особі, яка підпорядковується цьому органу. З іншого боку, громадянин володіє певною владою над державою у зв'язку з тим, що має право вимагати задоволення своїх законних притягань. Проте в процесі реабілітації не тільки здійснюється захист приватних прав, але й забезпечується державний інтерес, публічне благо». Зокрема, слід погодитися з думкою Л. В. Бойцової про те, що не можна вважати реабілітаційні відносини виключно власними, оскільки як громадянин, так і держава мають компетенцію створювати індивідуальну норму (акт застосування права), за допомогою якої визначається сума компенсації, що підлягає виплаті постраждалому [8, с. 16].

Специфіка реабілітаційних правовідносин, які виникають між громадянином і державою, полягає в тому, що причинний зв'язок між незаконним і необгрунтованим кримінальним переслідуванням чи незаконним засудженням і спричиненням шкоди не потребує доказування. Такий причинний зв'язок вважається встановленим на підставі рішення слідчого, прокурора, суду, судді, яким визнається невинуватість особи.

Дискусійним у юридичній літературі є питання галузевої належності норм, які регулюють реабілітаційні правовідносини. Деякі вчені-процесуалісти вважають, що норми щодо відшкодування майнової шкоди, спричиненої особі у зв'язку з незаконним та необгрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності і засудженням, мають цивільно-правову природу [9; 10; 11]. Дана точка зору є спірною. Предметом цивільно-правового регулювання є особисті немайнові та майнові від-

носини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. У кримінально-процесуальному праві при провадженні кримінальної справи між суб'єктами виникають кримінально-процесуальні відносини. Слід зазначити, що шкода, яка спричинена незаконним та необгрунтованим притягненням особи до кримінальної відповідальності або незаконним її засудженням, має майновий чи матеріальний характер, але виникає не у зв'язку з порушенням зобов'язань економічного характеру, а у зв'язку з порушенням законності при розслідуванні кримінальної справи. Окрім того, майнова ознака щодо відшкодування шкоди у цивільно-правових відносинах основна та єдина, тоді як у кримінально-процесуальних відносинах вона має похідний характер щодо специфічного завдання виправлення судових і слідчих помилок.

Окремі науковці вважають, що норми, які регулюють реабілітаційні відносини, мають комплексний характер, оскільки шкода спричиняється в кримінальному процесі, а відшкодується за нормами цивільного, фінансового, трудового, пенсійного права [12; 13; 14]. У зв'язку з цим слід погодитися з точкою зору Л. В. Бойцової, яка вважає, що «кримінальний процес вичерпує свої завдання після винесення виправдувального вироку. Останнє є документом, на основі якого виникає право на реабілітацію і який знаменує початок реабілітаційного процесу. Реабілітаційні процесуальні відносини похідні від кримінально-процесуальних, пов'язані з ними, але й самостійні» [12, с. 12]. Прихильники даної концепції вважають, що кримінально-процесуальні відносини припиняють свою дію після виправдувального вироку, а свою дію починають норми цивільного, трудового, сімейного і фінансового права, чим і пояснюється комплексність інституту реабілітації.

На наш погляд, системний підхід до дослідження зазначеної проблеми потребує наукового аналізу теорії права та правових інститутів. Так, дослідники теорії права виокремлюють наступні види правових інститутів за їх змістом:

– прості інститути – невеликі інститути, які не містять у собі ніяких інших структурних утворень (крім, природно, правових норм);

– комплексні інститути – відносно великі інститути, які містять у собі більш дрібні структурні утворення – субінститути.

Водночас Я. Ф. Фархтдінов висловлює думку про об'єднання норм в інститути за предметом і функціональною ознакою. Інститути, що визначають і регулюють основоположні загальні питання (загальна частина КПК), мають

функціональний характер. У зв'язку з цим учений виділяє загальні (основні) і спеціальні інститути. Завдання, принципи судочинства включаються до основного інституту. Спеціальні інститути формуються з норм особливої частини права і регулюють окремі галузі процесуальних правовідносин [15, с. 31–32].

Зазначене дозволяє зробити висновок, що інститут реабілітації не може бути комплексним інститутом через відсутність у його структурі дрібних структурних утворень, тобто субінститутів.

Окремі процесуалісти вважають, що правові норми щодо відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування особи або незаконного її засудження, мають кримінально-процесуальну природу. У зв'язку з цим слушною є думка Б. Т. Безлепкіна, який вважає, що однією з ознак нецивільничної природи реабілітаційних правовідносин є «нетиповість для цивільного права підстав виникнення в них взаємних прав і обов'язків, а також суб'єктивний склад» [16, с. 66].

Науковий аналіз дозволяє визначити, що для реабілітаційних правовідносин не потрібно встановлювати вину працівників слідчих та судових органів. Для цивільних деліктних правовідносин обов'язково повинні мати місце наступні ознаки правопорушення (ст. 1166 Цивільного кодексу України): наявність шкоди; протиправна поведінка заподіювача шкоди; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; вина. У цивільних правовідносинах суб'єкти рівноправні (приватні особи, організації), а в реабілітаційних правовідносинах – нерівноправні: (підозрюваний, обвинувачений, засуджений та держава, яка зобов'язана відшкодувати шкоду). Слушною є точка зору Б. Т. Безлепкіна щодо відносин, які виникають з приводу відшкодування шкоди невинуватій особі. Учений вважає, що вони є «не лише похідними, але й невідокремленими від попередніх кримінально-процесуальних відносин, які виникли з приводу кримінального переслідування громадянина. На перший погляд, коли суд проголошує виправдувальний вирок, яким він поновлює права і гідність людини, це є логічним завершенням попередніх кримінально-процесуальних дій, а відшкодування шкоди асоціюється з цивільно-правовими відносинами. Але незалежно від

того, в чому виражена шкода – в обмеженні свободи, правового статусу, знищенні майна, відносини, які пов'язані з поновленням чи компенсацією перерахованих благ – це заключні ланки ланцюга кримінально-процесуальних відносин, який починається зі стрижня кримінально-процесуального судочинства, тобто з офіційної підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину. Поновлюючи та компенсаційні відносини виникають із центральних кримінально-процесуальних відносин, обумовлюються ними, будучи, по суті, вираженням їх розвитку, логічно закономірним поворотним продовженням...» [16, с. 66–67].

Науковий аналіз різних поглядів процесуалістів, вивчення правової статистики та практики дозволяє зробити наступні **висновки**:

1) правові норми що регламентують реабілітацію, мають кримінально-процесуальну природу;

2) відносини, які спрямовані на поновлення правового статусу реабілітованого, мають публічний характер. Вони виникають між державою, її органами та посадовими особами і особами, які постраждали від незаконного чи необґрунтованого кримінального переслідування або незаконного засудження, а тому мають кримінально-процесуальний характер;

3) провадження у справах з реабілітації складається з двох частин: основного – офіційного визнання невинуватості особи та особового провадження – відшкодування особі шкоди, спричиненої внаслідок незаконного чи необґрунтованого кримінального переслідування або незаконного засудження і поновлення порушених прав;

4) нормативно-правове регулювання інституту реабілітації свідчить про те, що інститут реабілітації є складним кримінально-процесуальним інститутом, норми якого, з одного боку, знаходяться в окремому розділі кримінально-процесуального закону, а з іншого – інтегровані в інших інститутах кримінального судочинства.

Вищевикладене дозволяє визначити інститут реабілітації як самостійний правовий інститут кримінально-процесуального права, що складається із сукупності норм, які регулюють публічні відносини щодо поновлення прав і свобод та відшкодування шкоди особі, стосовно якої мало місце незаконне і необґрунтоване кримінальне переслідування чи незаконне засудження.

Список використаної літератури

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.

3. Байтин М. И. Система права: к продолжению дискуссии / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 25–24.
4. Головастикова А. Н. Теория государства и права : учебник / А. Н. Головастикова, Ю. А. Дмитриев. – М. : Эксмо, 2007. – 592 с. – (Серия: Российское юридич. образование).
5. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник / В. М. Сырых. – М. : Юстицинформ, 2002. – 592 с.
6. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк ; под ред. В. Г. Стрекозова. – 2-е изд., доп., испр. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
7. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе. Меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П. И. Люблинский. – СПб. : Сенат. тип., 1906. – 711 с.
8. Бойцова Л. В. Уголовная юстиция: гражданин – государство / Л. В. Бойцова. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1994. – 101 с.
9. Медведева Т. М. Возмещение вреда, причиненного правоохранительными органами : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / Медведева Т. М. – Саратов, 1984. – 20 с.
10. Ярошенко К. В. Возмещение вреда, причиненного гражданам действиями должностных лиц / К. В. Ярошенко // Советское государство и право. – 1982. – № 8. – С. 135–142.
11. Маркова М. Г. Возмещение вреда, причиненного незаконными действиями в правоохранительной сфере / М. Г. Маркова // Проблемы гражданского права. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – С. 165–172.
12. Бойцова Л. В. Ответственность государства за ущерб, причиненный гражданам в сфере правосудия: генезис, сущность, тенденции развития : автореф. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Л. В. Бойцова. – М., 1995, – 44 с.
13. Пастухов М. И. Реабилитация невиновного. Основы правового института / М. И. Пастухов. – Минск : Университет. изд-во, 1993. – 176 с.
14. Петрухин И. Л. Реабилитация / И. Л. Петрухин // Законодательство. – 2004. – № 3. – С. 74–85.
15. Фархтдинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права / Я. Ф. Фархтдинов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1986. – 174 с.
16. Безлепкин Б. Т. Новые гарантии законных интересов реабилитированного / Б. Т. Безлепкин // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 62–70.

Надійшла до редколегії 10.12.2011

СУХОВИЛИНА А. О. РЕАБИЛИТАЦИЯ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ

Проведен научный анализ понятия реабилитации, дано определение института реабилитации, определены функции и структурные элементы института реабилитации.

SUKHOVILINA A. REHABILITATION AS AN INDEPENDENT PROCEDURAL AND LEGAL INSTITUTE

The scientific analysis of the concept of rehabilitation is made, the definition of the institute of rehabilitation is given, the functions and structural elements of the institute of rehabilitation are defined.

УДК 343.85(477)

В. В. ШЕНДРИК,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції
Харківського національного університету внутрішніх справ*

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Досліджено сучасний стан нормативного правового регулювання державного і громадського життя, зокрема в напрямку попередження злочинів правоохоронними органами України. Запропоновано шляхи удосконалення правових засад попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України.

Діяльність української держави та її окремих органів на сучасному етапі здійснюється в умовах глибоких якісних перетворень, що відбуваються в усіх сферах життя суспільства, у міждержавних відносинах. Сучасне міжнародне становище і внутрішня обстановка в країні